

Boris Milosavljević

*MILOŠ N. ĐURIĆ: ŽIVOT I FILOZOFSKA GLEDIŠTA*¹

APSTRAKT: Miloš N. Đurić je pripadao svom vremenu i njegova filozofska shvatanja treba razumovati u kontekstu filozofskih shvatanja njegovih savremenika, a ne iz perspektive već unapred zamišljenog vanvremenog pojma filozofije, jer takav pristup pretpostavlja da odbaci celu međuratnu filozofsku delatnost pošto nije bila dovoljno u duhu pojmovno-diskurzivnog načina mišljenja. Ali ako neko svesno želi da prevaziđe nivo racionalno-diskurzivnog načina mišljenja, to je filozofski sasvim opravdano. Iako je bio zastupnik intuicionizma i kritičar neokantovstva, Đurić nije odbacivao logiku, niti se u filozofskim promišljanjima sasvim predao spontanim asocijacijama, kao neki njegovi filozofski savremenici između dva rata. U radu se ukazuje na ocenu filozofskih shvatanja Miloša Đurića koju su dali Branislav Petronijević (1929), Dragiša Đurić (1941) i Mihailo Đurić (1968).

KLJUČNE REČI: etika, „filosofija panhumanizma“, neokantovstvo, intuicionizam, logika, mit

Danas se Miloš N. Đurić pamti kao klasični filolog i prevodilac. Sasvim je pala u zaborav činjenica da je 1941. godine bio profesor na Katedri za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Za docenta na Filozofskom fakultetu u Beogradu Miloš Đurić je postavljen 1933, a za vanrednog profesora 1938. godine. Dragiša M. Đurić (1870–1941) je odlazio u penziju 10. aprila 1941. godine i želeo je da Miloš Đurić preuzme Katedru filozofije, Grupu za istoriju filozofije i etiku. Kao što je poznato, Nemačka je izvršila napad na Kraljevinu Jugoslaviju 5, odnosno 6. aprila 1941. godine. Posle rata naučna i profesorska karijera Miloša N. Đurića dobila je drugačiji tok.

Miloš Đurić je rođen 3. januara po julijanskom, odnosno 15. januara po gregorijanskom kalendaru 1892. godine u Austrougarskoj, u Slavoniji (ugarski deo države), u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, u mestu Benkovac, gde mu

¹ Rad je napisan u okviru projekta br. 177011 Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

je otac bio učitelj.² Obično se kao datum Đurićevog rođenja navodi 14. januar. U nekim biografijama sam Đurić navodi 1. januar 1892. godine (po julijanskom kalendaru).³ Verovatno je neko na taj datum pogrešno umesto 12 dodao 13 dana i tako se došlo do 14. januara po gregorijanskom kalendaru. Na jednom dokumentu iz 1957. kao datum Đurićevog rođenja zapisan je 7. avgust 1892. godine.⁴ Otac Miloša N. Đurića, Nikola T. Đurić (1866–1941), rodom iz Šagovine u Slavoniji, bio je seoski učitelj, pisac (pripovetka *Radiša Pavlović*, brošura *Trezvenost je ponos moj, I volješe carstvu nebeskome. Kosovska tetralogija*, 1930–1933), prevodilac, publicista i urednik trezvenjačkog mesečnika *Novi naraštaj. List za suzbijanje alkoholnih pića za školu i dom* (Zagreb 1906) i *Trezvenosti. Organa Društva za suzbijanje alkoholnih pića*. Nikola T. Đurić je penzionisan kao školski nadzornik, a umro je u Beogradu 13. septembra 1941. godine. Majka Miloša Đurića, Teofanija Đurić, rođ. Radaković, imala je osmoro dece sa Nikolom Đurićem.

Miloš Đurić je očito stekao dobru logičku i klasičnu spremu u Kraljevskoj donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu u kojoj je položio ispit zrelosti 1911. godine, na studijama filozofije na Sveučilištu Franje Josipa I u Zagrebu i na Univerzitetu u Beogradu.⁵ U Zagrebu su profesori filologije tada bili Stjepan Senc i Nikola Niko Majnarić (u donjogradskoj gimnaziji) i Tomislav Tomo Maretić (na sveučilištu), prevodilac Homerove *Ilijade* i *Odiseje*, predsednik JAZU, slavista, sledbenik Vukove škole. Profesori filozofije na Filozofskom fakultetu bili su Đuro (Grjuro) Arnold i Albert Bazala. Zagreb pre Prvog svetskog rata u koji je Đurić došao nakon završena tri razreda gimnazije u Požegi, sedište Trojednice, bio je drugačiji od Zagreba današnjeg vremena ili socijalističkog Zagreba. U vreme Đurićevog školovanja još uvek je postojala ugled-

-
- 2 Univerzitetska biblioteka, Lični fond Miloša Đurića (dalje: UB, LFMD), Ibr. 4298, Izvod iz protokola krštenih pravoslavne istočne srpske crkve Hrama Sv. Arhangela Mihaila u Okučanima. Prepis, 21. februar [6. mart] 1903; Ibr. 4290, Svejdodžba zrelosti, 26. lipnja [6.] 1911; Ibr. 4292, Diploma o položenom ispitu za profesora srednjih škola, Beograd 25. septembar 1928; Ibr. 4299, Miloš Đurić. [Biografija]. Rukopis; Ibr. 4300, Biografija d-ra Miloša N. Đurića, upravnika Filozofskog seminarara. Rukopis, 1–2; Ibr. 4301, Curriculum vitae i radovi (originalni i prevodi) d-ra Miloša Đurića. Rukopis [u prvom licu]. Na osnovu navedenih izvora Miloš Đurić je rođen 3. januara 1892. godine po julijanskom kalendaru, odnosno 15. januara (sječnja) po gregorijanskom. Kršten je 8. [20] januara 1892. godine. Samo u jednoj biografiji (Ibr. 4299) stoji da je rođen „1. januara (po starom) 1892“. Moguće je da je Đurić (jer liči na njegov rukopis) omaškom ispustio broj pet. U biografijama se obično navodi 14. januar.
- 3 Arhiv Jugoslavije, Fond 100 (dalje: AJ, 100), 16, 669, Miloš Đurić izvanrednom komesaru za personalne poslove pukovniku Tanasiju Đ. Diniću (bez datuma, rok od tri dana od 25. marta 1942)
- 4 AJ, 100, 16, 672, dr Đurić Miloš, profesor Filozofskog fakulteta. Podaci ustupljeni Beogradskom odeljenju, 23.11. 1957.
- 5 Prva tri razreda gimnazije završio je u Kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi, a narednih pet u Kraljevskoj donjogradskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu. Đurić je ispit zrelosti za studije položio jednoglasnom odlukom.

na i prosperitetna srpska zajednica okupljena u središtu grada kod pravoslavne crkve i Preradovićeveog trga (Medaković 2004).

Miloš Đurić je pripadao generaciji Ive Andrića, Miroslava Krleže, Miloša Crnjanskog i Josipa Broza Tita (rođeni 1892/3). Gustav Krklec je upoznao Miloša Đurića početkom Prvog svetskog rata u Zagrebu: „On je u Gornjem gradu okupljao oko sebe krug mladih početnika i već afirmiranih književnika, među kojima smo bili Ulderiko Donadini, A. B. Šimić i ja. Bio je za nas živa enciklopedija i čovjek koji je još za vrijeme Austrougarske monarhije propovijedao ideju bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda“ (S. O. 1967). *Vidovdansku etiku* objavljenu 1914. godine u Zagrebu u izdanju Srpskog akademiskog društva Njegoš posvetio je Gavri Miloševiću i Vladimiru Čerini, Splicićanu, sa kojim je uređivao časopis *Vihor* (Đurić 1914), a *Smrt majke Jugovića* (književno-filosofijsku studiju), koju je 1918. godine zabranila austrougarska cenzura, Milisavu J. Kostiću, Nikoli Iliću i Milanu Kašaninu. Spominje se veza sa Vladimirom Gaćinovićem (1890–1917), ali izvesno posredna, pošto se Gaćinović školovao u Beogradu, Beču i Lozani u vreme kada se Đurić školovao u Zagrebu.

Miloš N. Đurić, školovan uglavnom u Austrougarskoj, imao je pogledu učenja starih jezika sreće, jer je u to vreme u beogradskim gimnazijama već potpuno bio prevladao „realni pravac“ koji je potisnuo klasične jezike, a favorizovao prirodne nauke. Reč „čelija“ izgovarala se sa pobožnim strahopoštovanjem, kako svedoči jedan poznati učenik Beogradske gimnazije.

Miloš Đurić je u Zagrebu završio osam semestara studija 1916. godine, gde je položio ispit iz staroklasične arheologije (staroklasičke arheologije), filozofsko-pedagoški predispit (filozofičko-pedagoški predispit), nakon čega je dobio apsolutorijum (apsolutorij).⁶ Nema podataka u vezi sa eventualnom mobilizacijom u Austrougarsku vojsku za vreme Prvog svetskog rata. U međuratnom periodu bio je vojni obveznik.⁷

Posle Prvog svetskog rata dva semestra je studirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (XVIII grupa predmeta – A. Teorija saznanja, Istorija filosofije, Logika i Psihologija; B. Pedagogija i Estetika; V. Latinski jezik sa književnošću). Pismeni diplomski ispit polagao je iz Istorije filosofije (tema: Sokrat) i Pedagogije (Vaspitni značaj lepe književnosti s jednim pogledom na srpske narodne pesme). Na usmenom ispitu odgovarao je na pitanja iz svih predmeta sa svoje studijske grupe. Na Đurićevo Uverenje o položenom diplomskom ispitu iz 1920. godine potpisali su se tadašnji dekan Filozofskog fakulteta Nikola Vulić i rektor Univerziteta u Beogradu Slobodan Jovanović.⁸ Ispit za profesora srednjih škola iz grupe predmeta Psihologija,

6 UB, LFMD, Ibr. 4301, Curriculum vitae, (navodi: Apsolutorij br. 22, 14. januar 1916)

7 UB, LFMD, Ibr. 4300, Biografija d-ra Miloša N. Đurića, upravnika Filozofskog seminara. Rukopis: 2. „Raspoređen kao redov 3. čete II dop. bat. 107 peš. puka, Komanda vojnog okruga Požega P. O. broj 407“.

8 UB, LFMD, Ibr. 4291, Uverenje Filozofskog fakulteta o položenom diplomskom ispitu, Beograd, 8. oktobar 1920.

Logika, Istorija filosofije i Osnovi pedagogije i metodike kao glavni predmeti i Latinski jezik, kao sporedni predmet, položio je aprila 1922. godine pred Odborom Stalne komisije za polaganje profesorskih ispita u sastavu Pavle Popović (za nacionalnu grupu), Nikola Vulić (za nemački jezik), Dimitrije Tričković, direktor Druge ženske gimnazije (za administraciju), Nikola Popović (za filozofsku grupu) i Ljubomir Protić, upravnik Ženske učiteljske škole (za pedagogiju).⁹

Miloš Đurić je još od 1916. godine počeo da predaje u školi kao „namesni učitelj“ u Realnoj gimnaziji u Sremskoj Mitrovici 1916–1920. i Realnoj gimnaziji u Zemunu 1920–1923. godine. Nakon položenog profesorskog ispita postavljen je za profesora u Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu, gde je predavao od 1923. do 1928. godine. Avgusta 1928. godine, odlukom ministra prosvete, dodeljen je na rad Filozofskom seminaru Univerziteta u Beogradu.¹⁰ Miloš Đurić je položio doktorski ispit iz filosofije u Zagrebu 11. marta 1929. godine sa tezom *Problemi filosofije kulture*, pred komisijom u kojoj su bili profesori dr Albert Bazala i dr Stjepan Matičević.¹¹ Za razliku od Beograda, gde je prevladavao racionalizam, u Zagrebu su dominantni bili vitalisti i psiholozi (Žunjić 2014: 261).

Branislav Petronijević je prikazao Đurićev doktorat u časopisu *Misao* tako što je na više od dve strane poređao citate iz doktorata (koji je objavljen kao knjiga) i na kraju dao malicioznu ocenu: „Kao što se iz navedenih citata da zaključiti, knjiga g-na Đurića nije naučno delo, već neka vrsta mitsko-filozofskog romana (i kao takva ona, mestimice, nije neinteresantna za čitanje). Ipak postoje dve osobine sa kojih se njen pisac može pohvaliti: to su njegovo veliko oduševljenje za filozofska razmišljanja (odusevljenje koje dolazi do izraza u ponekoj slikovito-lepoj rečenici) i njegova velika načitanost. Nažalost, njegova inteligencija i njegovo znanje nemalo zaostaju iza oduševljenja i načitanosti. Mi se čuditi moramo kako je jedna ovakva knjiga mogla biti primljena za doktorsku tezu“ (Petronijević 1929: 177–180).

Za docenta na Filozofskom fakultetu u Beogradu Miloš Đurić je postavljen 1933, a za vanrednog profesora 1938. godine.¹² Dragiša M. Đurić (1870–1941) je odlazio u penziju 10. aprila 1941. godine i želeo je da Miloš Đurić preuzme Katedru filosofije (Grupu istorija filosofije i etika). U Ličnom fondu Miloša N. Đurića u Univerzitetskoj

9 UB, LFMĐ, Ibr. 4292, Diploma o položenom ispitu za profesora srednjih škola, Beograd 25. septembar 1928.

10 UB, LFMĐ, Ibr. 4301, Curriculum vitae. Premešten je iz Druge muške gimnazije u Mušku učiteljsku školu u Beogradu 1930. godine. Možda je samo formalno premešten iz Druge muške gimnazije u Mušku učiteljsku školu, pošto je već bio dodeljen na rad Univerziteta.

11 Teza je primljena za doktorski ispit na sednici Fakultetskog saveta Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 17. januara 1929 godine na osnovu referata članova ispitnog odbora Alberta Bazale i Stepana Matičevića, redovnih profesora.

12 UB, LFMĐ, Ibr. 4300, Biografija d-ra Miloša N. Đurića, upravnika Filozofskog seminarara.

biblioteci u Beogradu nalaze se pisma Dragiša M. Đurića dekanu Milošu Trivuncu i Savetu Filozofskog fakulteta u Beogradu 14. marta 1941. godine: „Prema zakonskom propisu 10. aprila ove godine prestaje moje zvanično delanje kao aktivnog činovnika na katedri filosofije – grupa Istorije filosofije i Etike. Stoga mi je čast umoliti g. Dekana, verujući u njegovu trajnu naklonost i delanje na dobru nastavnickoga tela kao i podizanju školskih generacija na što viši vrednosti stepen, da će on učiniti da se moje dosadašnje mesto sa što većom pozitivnošću ne samo obeleži nego i odmah, po mogućnosti, i zameni onom ličnošću koja je godinama i kao učenik i kao misaoni saradnik sa mnom delala i koja će i nadalje delati na negovanju i stvaranju kako naše tako isto i opštefilosofske kulture. Načelni stav i metodski postupak u vrlo mnogobrojnim pozitivnim radovima g. D-ra Đurića, čine da sam slobodan u ovome slučaju da preko Vas dostavim svoje želje Savetu Filozofskog fakulteta, moleći ga da prema prilikama dade puna zaslužna nagrada koja odgovara g. D-ru Milošu Đuriću i kao misliocu i kao nastavniku, uopšte i kao javnom kulturnom radniku“.¹³ Rat je omeo ovaj izbor, a mesec dana kasnije, 15. aprila 1941. godine, sedamdesetogodišnji Dragiša M. Đurić, sin čuvenog radikalskog prvaka prote Milana Đurića, rezervni pešadijski potpukovnik, poginuo je u Aprilskom ratu.¹⁴

Miloš Đurić je priveden u vreme velikog hapšenja u Beogradu u noći između 4. i 5. novembra 1941. godine. Pre toga, 21. septembra 1941. godine Naša borba je objavila prvi u nizu spiskova masona na kojem je Đurićevo ime bilo prvo na listi. Ministarstvo prosvete je tražilo izjave od zaposlenih u svojoj nadležnosti čija su se imena pojavila na spiskovima. Dan uoči Đurićevog hapšenja, 3. novembra 1941, izvanredni komesar za personalne poslove pukovnik Tanasije Đ. Dinić tražio je od ministra prosvete Velibora Jonića odgovor Miloša Đurića na 12 pitanja u vezi sa masonstvom, ali mu je odgovor dostavljen sa zakašnjenjem, tek nakon Đurićevog puštanja iz pritvora, februara 1942. godine. Na osnovu Jonićevog dopisa Diniću, može se videti da je Đurić „pušten na slobodu prema izveštaju Rektorata Univerziteta u Beogradu Pov. br. 12 od 11. o. m. [februara]“. U to vreme rektor Univerziteta u Beogradu bio je Petar Micić

13 UB, LFMD, Ibr. 4283, Dragiša M. Đurić, dekanu Filozofskog fakulteta, 14. mart 1941.

14 Dragiša M. Đurić (1870–1941) je sin protojereja Milana Đ. Đurića, jednog od osnivača Radikalne stranke. Po završetku studija na Velikoj školi 1895. godine proteran je zajedno sa bratom u Austrougarsku, da bi potom otišli u Rusiju. Dragiša M. Đurić je u Petrogradu studirao prava. U Lajpcigu je položio doktorat iz filozofije 1902. godine sa tezom *Die Erkenntnistheorie des E. Laas*. Posle Majskog prevrata vratio se u Srbiju gde je postavljen za profesora Velike škole (od 1905) Univerziteta u Beogradu. Predavao je istoriju filozofije i etiku. Bio je jedan od osnivača Srpske socijaldemokratske partije. Učestvovao je u balkanskim ratovima i Prvom svetskom ratu kao rezervni pešadijski oficir. U časopisu Balkanski rat objavljeno je da je rezervni pešadijski potporučnik Dragiša M. Đurić, „protov sin“, na čelu svoje čete prvi ušao u Prijepolje. Posle rata pristupio je Socijalističkoj partiji Jugoslavije Živka Topalovića (1944. na Ravnoj gori, potom u emigraciji). U Aprilskom ratu je mobilisan kao rezervni potpukovnik. Poginuo je kod Višegrada 15. aprila 1941. godine (Đukić 1963: 162–165).

(1939–1942), profesor statičko-konstruktivne grupe predmeta Tehničkog fakulteta (Gvozdeni mostovi i Gvozdene konstrukcije zgrada). Na dopis ministra prosvete Jovića od 5. novembra 1941. godine Đurić je odgovorio 7. februara 1942. godine. Narednog meseca izvanredni komesar za personalne poslove pukovnik Tanasije Đ. Dinić poslao je (pisaćom mašinom otkucan) upitnik sa 33 pitanja za bivše članove masonskih loža (koje su sve prestale sa radom 1940. godine). Svi su bili dužni da potpišu da su primili upitnik. Miloš Đurić je napisao odgovor na upitnik na tri strane i dostavio ga Diniću. Iako se na osnovu spiskova i izjava bivših članova loža moglo zaključiti da je bio samo na 1. stepenu, Miloš Đurić je dobio karton u policijskoj kartoteci masona.¹⁵ Na jednom spisku članova Lože „Preporodaj“ nalazi se ime Miloša Đurića (stepen 1, stupio 1923),¹⁶ dok na drugom spisku iste lože nema njegovog imena. Na spisku članova Lože „Šumadija“ dva puta se navodi ime Miloš Đurić (profesor Univerziteta, stupio 1931; profesor, stupio 1921).¹⁷ Na spisku članova loža sa predlozima kako da se postupi sa njima, uz ime Miloša Đurića stoji predlog da se ukloni iz službe sa stečenim pravima (penzijom). Posle prevremenog penzionisanja (decembra 1942), u 51. godini života, Miloš Đurić je nastavio da se bavi naučnim radom. Na skupu Akademije filozofskih nauka održanom 8. februara 1943. godine prihvaćena je njegova studija Platonova Akademija i njen politički rad (koja je prikazana u SANU 1958. i objavljena 1960. godine). Prevod Plutarhovog Života Aleksandra Velikog objavio je 1943, a naredne 1944. godine, Sofoklovu Antigonu i Senekinu Raspravu o blaženom životu i Odabrana pisma Luciliju (Izdavačko i prometno a. d. „Jugoistok“). Miloš Đurić je izgleda bio pozvan na Svetosavski kongres koji je održan u selu Ba (25–28. januara) 1944. godine.

U Đurićevom masonskom dosijeu koji je preuzela nova vlast (koja nije dozvolila ponovno osnivanje loža), u zapisu (UDBE) iz 1957. godine (Služba: Zapad; sektor: Francuska, god. 1957), navodi se: „Miloš je za vreme okupacije politički bio pozitivan, a posle rata pasivan. Pre rata bio je u kontaktu sa Francuzom Millex-om, koji je 1947. godine iz Atine slao anale francuskog instituta u Beograd“.¹⁸

Aprila 1945. godine Đurić, nekadašnji upravnik Filozofskog seminara Filozofskog fakulteta u Beogradu, odlukom ministra prosvete Srbije, Mitre Mitrović Đilas, preuzet je na Filozofski fakultet. Posle rata okolnosti na Fakultetu bile su, međutim, iz korena promenjene: „Pobedom socijalističke revolucije kod nas su izvršene duboke promene u osnovama svih nauka, a osobito humanističkih. Ove promene morale su biti prvenstveno izrazite kad su u pitanju filozofske discipline. Sad je trebalo pokazati prednost marksističkog pogleda na svet, postaviti filozofske discipline na osnovu istorijskog i

15 AJ, 100, 16, 665. Đurić dr N. Miloš, karton.

16 AJ, 100, 14, 659, „Preporodaj“ (likvidirana 1937).

17 AJ, 100, 14, 667, „Šumadija“, br. 15 i br. 20.

18 AJ, 100, 16, 672, Djurić dr Miloš, 23. XI 1957. „Podaci ustupljeni Beogradskom odeljenju“.

dijalektičkog materijalizma, obraditi istoriju filozofije sredstvima marksističkog metoda, razvijati, jednom rečju, filozofiju marksizma. Od obnove rada Fakulteta, odmah posle rata, pa do 1953. godine kad je penzionisan, nastavu svih filozofskih disciplina – istoriju filozofije, logiku, etiku i estetiku – držao je dr Dušan Nedeljковиć“ (Đukić 1963: 165). Iako se može reći da je bio levičar naklonjen socijalističkim idejama i da je koristio i marksističku terminologiju, Miloš Đurić pre rata nije bio marksista i sudeći po njegovim poratnim tekstovima ne bi se moglo reći da je „u potpunosti usvojio marksistički metod“ (Jeremić 1972: 14). Đurić je oktobra 1946. premešten sa Nedeljковиćeve „Katedre marksizma – lenjinizma“ na Katedru klasične filologije (latinski i grčki) Filozofskog fakulteta (Budimir 1968: 20, Žunjić 2014: 183). Miloš Đurić je postao redovni profesor Filozofskog fakulteta 1950. Dobio je nagradu Saveza za kulturu Srbije 1957. godine. U to vreme novčani iznosi nagrada objavljeni su u štampi na početku vesti. Bio je jedan od osnivača Srpskog filozofskog društva (1938), predsednik Muzičkog društva „Kornelije Stanković“ i Srpske književne zadruge. Dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti postao je 1955, a redovni 1961. godine. Za *Istoriju helenske etike* dobio je Oktobarsku nagradu 1961. godine. Penzionisan je 1962. godine. Nakon penzionisanja radio je kao honorarni profesor. Đurićeva pedesetogodišnjica rada svečano je proslavljena 1964. godine, kada je i odlikovan Ordenom rada sa crvenom zastavom. Dakle, za godinu početka naučnog rada uzeta je 1914. godina, kada je dvadesetdvogodišnji student Miloš Đurić u Zagrebu objavio *Vidovdansku etiku*. Sedmojuljsku nagradu dobio je 1965. godine. Miloš N. Đurić je umro 5. decembra 1967. godine.

* * *

Pre svega treba razmotriti pitanje intelektualnog razvitka Miloša Đurića, kao i razliku između njegovih ranih i kasnijih tekstova. Na ove razlike uputio je Mihailo Đurić (1996): „između Đurićevog mladalačkog zalaganja za duhovnu obnovu života u panhumanističkom smislu, to jest u ime vidovdanskog zaveta i sveslovenskih vidika, i njegovog kasnijeg didaktičko-pedagoškog bavljenja grčkom filozofijom zjapi nepremostiv jaz. Nekadašnji prevashodno emotivno obojen odnos prema filozofiji, koji je jasno došao do izraza već u poletnom, sočnom, razbarušenom jeziku, kojim su napisani svi njegovi rani, manje ili više programski spisi, pretvorio se u hladan, objektivčan, čisto naučnički odnos prema njoj u svim kasnijim, doduše više udžbenički nego raspravno usmerenim publikacijama“ (Mih. Đurić 1996: 244). Mihailo Đurić prvo ukazuje na razliku između Đurićevog mladalačkog panhumanizma i kasnijeg pedagoškog rada na grčkoj filozofiji. Potom upućuje na razliku između Đurićevog ranog i poznijeg stila pisanja, odnosno jezika. Za razliku od promene u načinu pisanja koja je očigledna, možemo pretpostaviti dublju unutrašnju vezu između ranog zalaganja za duhovnu obnovu života i poznije posvećenosti grčkoj filozofiji, kulturi i mitu. Iako se u ranim radovima Đurić iz sve snage zalaže za intuicionizam, njegova filozofska sta-

novišta su dosledno i logično sprovedena. Cela šuma imena, pojmova, metafora i asocijacija preta da sakrije osnovnu ideju koju zastupa, pa se može slobodno reći da se od šume ne vide drveta. Jaki izrazi i brojna imena, počevši od Bergsona (Đurić 1997a: 272–283), preko Bože Kneževića (Đurić 1997b: 484), Berdajeva, Dostojevskog, Solovjeva, Jaspersa, Špenglera, Laze Kostića i Njegoša do Dragiše Đurića i mnogih drugih, samo vode istom cilju – razumevanju napretka jedne sveopšte filozofije čovečanstva, „filosofije panhumanizma“ koja nije hladna i statična, već stvaralačka, „put instinkta, huka arterija, impuls duha“ (Đurić 1922: 74). Filozofija panhumanizma je jasna, svetla i istinita i u svojoj opštosti nadređena svemu posebnom i pojedinačnom: „Sveotadžbina, Svebratska Država Čovečanstva, Bogočovečno Ljudstvo – još je uvek san. I planeta ljudi još uvek nije obogočovečena Bogonalikošću Zemlje i Ekumenstvenošću Kulture... Hoćemo jednu otadžbinu, jer ima samo jedna istorija – istorija čoveka. Istorije naroda samo su fragmenti te velike istorije“ (Đurić 1922: 74). Đurić podrazumeva da je plan svetske istorije ostvarivanje sve veće slobode: „Sve dalji proces civilizacije i sve više razvijanja humanoga osećanja donelo je ukidanje ropstva, koje su Platon i Aristotel proglasili bili za najprirodnije društveno stanje; sve dalje, dublje i više rastenje čovekova duha srušilo je i feudalizam, koji je bio sankcionisan kao nešto najsavršenije; svečovečansko osećanje, koje je raskinulo tolike okove prošlosti, raskinuće i lance kapitalizma, kome se, pored svega toga što ga nosioci njegovi nastoje da utvrde, danas temelji tresu; to osećanje ukloniće i sve rđave posledice privatne svojine i političkih vlasti; i doneće čovečniji raspored leba i posedovanja; to osećanje, najzad, koje treba da postane organ svesti, čin saznanja, ukinuće fanatizme i despotizme crkve, koja je monopolisala božiju volju, uzela na se ulogu najvišega čuvara i gospodara, i oduzela narodu moralnu vlast“ (Đurić 1922: 74). Đurić je rano zauzeo pozitivan stav prema marksizmu, naglašavajući da su „naučno obrađivanje društvenih odnosa svojom naukom omogućili Marks i Engles“ (Jeremić 1972: 14).

Đurić je u knjizi *Racionalizam u savremenoj nemačkoj filozofiji* (1928) kritikovao neokantovstvo koje je još bilo veoma uticajno u međuratnom periodu (Đurić 1997b: 286–380). Nakon iscrpnog izlaganja „panlogizma“ marburške škole (Hermann Cohen, Alois Riehl, Paul Natorp, Karl Vorländer, Ernst Cassirer, koji „ima samostalni značaj“), (Đurić 1997b: 297, 300; Dvorniković 1916) „aksiologizma“ badenske škole (Wilhelm Windelband), „pozitivizma“ (Ernst Mach i dr, „od naših Dragiša Đurić, Filip Medić“), Šelerove (Max Scheller) kritike transcendentalne metode, Ojkenovih (Rudolf Eucken) gledišta, Huserlove (Edmund Husserl) fenomenologije i „teorije predmeta“ austrijske škole (Alexius Meinong, Ritter von Handschuchsheim), Remkeove (Johannes Rehmke) „osnovne nauke“ (Grundwissenschaft) i Drišove (Hans Driesch) „doktrine reda“ (Ordnungslehre), Miloš Đurić iznosi kritiku racionalizma, kao zajedničke karakteristike sistema koje je izložio (Đurić 1997b: 353). Zaključio je da su sve filozofije o kojima govori „različni savremeni oblici i kostimi, savremene

varijante i nijanse jednog od najstarijih i najtradicionalnijih pravaca mišljenja, a to je platonizam“ (Đurić 1997b: 353). Na ovom mestu Đurićevo gledište se približava Hajdegerovom traganju za izvorom mišljenja. Đurić ne upućuje na Hajdegera, već na svog zagrebačkog profesora: „Albert Bazala daje osnovne komponente akivističkog gledanja na svet i život. U prvom delu *Metalogički korijen filosofije* on izvršuje korekturu racionalističke filosofije i one tipa naturalističko-empirijskog i one tipa spekulativnog i prikazuje bivstveno značenje metalogičkih sfera u glavnim profilima filofsosfjske težnje“ (Đurić 1997b: 364; Bazala 1924).¹⁹ Miloš Đurić naglašava da je došlo do obrta u filozofiji: „Natrag životu! Tim poklikom zamenjen je transcendentalno-racionalistički poklik Natrag Kantu!“ (Đurić 1997b: 372) Đurić nesumnjivo ima u vidu „tadašnju beogradsku situaciju“ i „otvoreno traži korekturu racionalističke filozofije u oba njena glavna vida, spekulativnom (Petronijević) i naturalističko-empirijskom (Dragiša Đurić)“ (Žunjić 2014: 260).

Iako kritikuje racionalističku filozofiju i zalaže se za filosofiju života i filosofiju kao život („stav vivo, ergo sum prvobitniji je od stava cogito, ergo sum“), (Đurić 1997b: 372) Đurić se ne prepušta iracionalizmu. Postoji napetost između njegove pohvale životu i iracionalnosti i njegovog uvek doslednog i jasnog postupanja u skladu sa pravilima logike. Đurić se, u stvari, zalagao za spoj iracionalizma i racionalizma: „Intuicija daje procesu stvaranja intenzitet i pokret, a intelekt daje smer i stil. Istinsku, stvarnu, jedinstvenu sliku života i sveta dobićemo kad Logos stane primati od Biosa, a Bios od Logosa, kad se pobrate apriorni elemenat i aposteriorni, kad se udruže logički momenat i metalogički, kad se poljube intelekt i intuicija i donesu sintetičku filosofiju. To će biti filosofija celog, punog, apsolutnog čoveka, filosofija svečoveka“ (Đurić 1997b: 372).

Kod Đurića je u mlađim godinama bila izražena ideologija Ujedinjene omladine srpske, pod čijim je očiglednim uticajem bio njegov otac. Koliko je jako kod Đurića prisutna narodna epska pesma, može da posvedoči i način na koji njene motive uvodi u filozofske analize, kao kada govori npr. o Huserlovoj fenomenologiji: „Broj njegovih pristalica u poslednjih dvadeset godina potisnuo je u pozadinu predstavnike neokantističkih škola. U stavu našeg Ilije Birčanina što Turčinu ne da u knežinu, on je s velikom rešenošću stao na put engleskoj empirijskoj filosofiji i prodiranju eksperimentalne psihologije u logiku, kakvu organizuje Kantova otadžbina, odabrana zemlja idealizma, apriorizma i logizma“ (Đurić 1997b: 331). Za Đurića su, kao i za omladince iz 19. veka, srpski narod i njegova etika nešto što se uzdiže u opštečovečansku vrednost: „Vreme je došlo da i Srbini uđu u plan kosmosa i da pokuca na dveri večnosti. Treba da odredi i utvrdi što intimnije svoje odnose prema čovečanstvu ... Izvojevana nacionalna sloboda ima da bude most preko kojega se ide u zemlju svečoveka“ (Đurić 1922: 97).

19 O izvorima Bazalinog mišljenja vid. Đurić 1997b: 440.

Dragiša Đurić je (1941) razvrstao dela Miloša Đurića u četiri grupe: a) filozofska, b) etička, v) socijalno-politička i g) umetnička i opštekulturna, najbolje se može otkriti veza između predratnih i poratnih filozofskih shvatanja Miloša Đurića: „U njegovoj se ličnosti pojavljuje velika ali i objektivna moć istorijsko-naučnog vladanja problemima, predmetima, uslovima, koje obrađuje – s jedne strane, a pak, s druge, kulturno-istorijskim odgovarajućim epohama kao i svim ulančanim dobima pre tih epoha kao i onima koje po istorijskoj nužnosti dalje sleduju. U ovome pravcu naročito imajući u vidu Staru grčku kulturu – njene religijske, umetničke, metafizičke i filozofske tekovine, g. Dr M. Đurić ne samo da se služi funkcionalno-genetičko-istorijskom metodom nego, s obradom pojedinih problema, one se pokazuje kao mislilac koji se sve više i više udubuljuje u njenu bitnost, preko nje i u bitnost najosnovnijih problema kako praktičke tako isto i teorijske filozofije. To sve i čini da on uvodi kao svoj osnovni radni princip: princip idenja od izvora na izvore – praizvor u njegovoj istorijskoj delatnosti. [...] On istorijski proces većeg ili manjeg stepena, ne izdvaja, ne usamljuje ga, to ne, – suprot tome, on ga realno univerzališe, obuhvatajući sve i praktične i teorijsko-istorijsko-filozofske vrednosti – na opštekulturnim [...] Vezivanjem i metodskim odabiranjem on se trudi da jasno ukaže na kulturno-filozofske vrednosti danoga pravca kao i da sve veže i sve podigne u jednu duhovno-organsku celinu, realno-filozofski tip, tip našeg filozofskog delanja, stvaranja, – još i više, da mu, uz to, odredi mesto između ostalih naroda, naročito onih klasičnih, osobito Starih Grka – Grka klasičnog doba, kao i Rimljana, u njinu opštekulturnome time i filozofskom delanju“.²⁰ Kao „filosof istoričar“ Miloš Đurić, prema Dragiši Đuriću, „ne sleduje uobičajenom istorijsko-hronološkome posmatranju“, već „stvara svoje vrste teoriju istorijske procene i teži, da na putu metodsko-genetičkog posmatranja objasni sve do samih praizvora, – krećući se, udubljujući se, u pravcu od izvora na još praizvornije praizvore“.²¹ Te „još praizvornije praizvore“ Miloš Đurić je nalazio u antičkoj filozofiji i kulturi, odnosno helenskoj običajnosti, tj. „helenskoj etici“, posebno u helenskim mitovima. Prelaz sa mita na filozofsko mišljenje je tema kojoj je posvetio posebnu pažnju (Đurić 1997c: 144–172). U radu „Hesiod i grčka filozofija“ (1935) „upravo Hesiod“ sa svojim pogledom na svet se stavlja na taj „osnovni realno-prelazni istorijsko-genetički član od mita ka filozofiji“ (Đurić 1997d 1–34). Mihailo Đurić je ukazao na presudan značaj mita i pesničkih slika u mišljenju Miloša Đurića: „Uopšte uzev, Miloš Đurić je mnogo više živeo u arhajskom nego u klasičnom dobu grčke istorije, bio mu je mnogo bliži *mythos* nego *logos*, poimao je on sebe i svet oko sebe mnogo više u slici nego u pojmu“ (Mih. Đurić 1996: 244). Treba imati u vidu da je iste godine kad je ovo napisano (1968), Mihailo Đurić objavio *Humanizam kao politički ideal. Oglad o grčkoj kulturi* (Mih. Đurić 1968), u kojem se daje drugačiji pogled

20 UB, LFMD, Ibr. 4285, Dragiša M. Đurić, Savetu filozofskog fakulteta, 14. mart 1941: 3.

21 UB, LFMD, Ibr. 4285, Dragiša M. Đurić, Savetu filozofskog fakulteta, 14. mart 1941: 1.

na istoriju grčke kulture od onog koje je svoje utemeljenje imalo u „najizvornijem“ panhumanizmu Miloša Đurića. Inače, na odbrani doktorske disertacija Mihaila Đurića pod naslovom „Ideja prirodnog prava kod grčkih sofista“ 1954. godine predsednik komisije bio je Miloš Đurić (Basta 2011: 422). Drugi član iste komisije, Veljko Korać, u nekrologu Milošu Đuriću (1967), smatrao je da je važno istaći da se „površnim posmatračima dela Miloša Đurića činilo [...] da je on više pesnik nego mudrac“ (Korać 1967: 7).

Shvatanje *mythos*-a kod Miloša Đurića treba dovesti u vezu sa njegovim shvatanjem „još praizvornijih praizvora“ i filozofije života. Za Đurića filozofija nije samo apstrakcija i logika, već i „stvarni život“. Utoliko je tačan uvid Mihaila Đurića da su Miloša Đurića „više privlačili mističko-iracionalistički uvidi i otkrića nego strogo pojmovno-diskurzivno mišljenje“. Odsustvo emotivnog naboja u kasnijim delima, ne znači, međutim, da je Miloš Đurić promenio svoje osnovno stanovište. Njegovi iracionalistički uvidi našli su svoje utemeljenje u mitskom, „još praizvornijem izvoru“, presokratovskom mišljenju koje je smatrao istinskom mudrošću. S druge strane, već smo pokazali da Đurić dosledno poštuje logiku i kada je naizgled sasvim ponesen emocijama. Iako ističe prednost mišljenja u emotivnim slikama koje je proglasio „pravim i jedinim oblikom srpske filozofije u prošlosti“ (Žunjić 2014: 9), Đurić ne odbacuje logiku i racionalizam. Smatrao je da je potrebno izvršiti spoj između iracionalnog i racionalnog. Taj spoj je dobio svoj izraz u poratnom periodu u sistemskom radu na objašnjenju onoga što je nazvao helenskom etikom. Đurić je i pre rata osmislio predavanja etike kao produžetka „antičke praktične filozofije, odnosno kao moralnosti vrline (izvrsnosti) i ideala kalokagatije“.²²

Smatramo da se ne može reći da između predratnog i poratnog filozofskog rada Miloša Đurića „zjapi nepremostiv jaz“ u suštinskom smislu. Razlika u rečniku ranih i kasnijih radova je proizvod postupnog razvitka njegovog mišljenja, koje je u kasnijem periodu dobilo drugačiji izraz od prvobitnog, ali je osnovna ideja veoma stara i u suštini se nije promenila. Iako je na osnovu Đurićeve biografije sasvim jasno da mu prvobitna namera nije bila da prelazi sa filozofije na filologiju, sticajem okolnosti i to se uklopilo u opšte okvire.²³

Istorija helenske etike je nesumnjivo kapitalno delo Miloša Đurića: „Na tom delu se najpre zasniva čitava njegova pozna filozofska reputacija, jer je u njemu sabrano ne samo njegovo bogato naučno znanje, nego i najdublje životno iskustvo. U svakom slučaju, *Istorija helenske etike* nesumnjivo nadmašuje sve ostale Đurićeve istorodne spise, uključujući tu i obiman rad *Platonova Akademija i njen politički značaj*, s ko-

22 Miloš Đurić, kao i Ksenija Atanasijević, uzima u obzir i narodnu etiku (vidovdansku, kosovsku...).

23 Pri tome treba uzeti u obzir i jedan opšti pravac u izučavanju filozofije koji je izučavanje grčke filozofije postepeno premeštalo iz područja filozofskih studija u klasične studije, što je tema za posebno razmatranje.

jima se, inače, umnogome ukršta i prepliće. Nije nemoguće da je on sam najviše držao do tog dela, čak da ga je smatrao krunom svekolikog svog rada. To se može zaključiti kako po njegovim mestimično nabačenim nagoveštajima u samom tom delu, tako i po onome što je on kasnije o njemu drugde posredno ili neposredno rekao“ (Mih. Đurić 1996: 246). Neobično je, međutim, što Đurićevo kapitalno delo *Istorija helenske etike* i druga veća dela takvog velikog kritičara neokantovske škole liče na neokantovske sisteme, na primer, Vindelbandovu (Wilhelm Windelband) *Istoriju filozofije*. Pojam etike, koji asocira na neokantovce, uzima se, kako je ukazao Mihailo Đurić, „u sasvim širokom i neodređenom smislu“ (Mih. Đurić 1996: 246). Miloš Đurić je jasno „otkrio nameru da u svojoj knjizi obuhvati i izloži i nefilozofska i filozofska shvatanja starih Grka o moralnim pitanjima i tako pokaže da su ova druga istorijski nastala iz onih prvih, ali se zapleo u nesavladive teškoće oko kriterijuma koji mu je poslužio kao osnov za pojmovno razlikovanje onih prvih od ovih drugih“ (Mih. Đurić 1996: 246). Naziv kapitalnog dela Miloša Đurića mogao je biti *Istorija helenske običajnosti*, čime bi izbegao pogrešno razumevanje termina i smisla svog dela. U svakom slučaju prevodom Jegerove *Paideje* (Werner Jaeger, *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, 1934–1947) na srpski jezik (Jeger 1991), Đurićeva *Istorija helenske etike* i drugi slični veliki zahvati i pregledi razvitka grčke kulture i filozofije izgubili su, međutim, značaj koji su ranije imali.

Miloš Đurić je velikim mislima iz prošlosti prilazio neposredno, što je bilo uklopljeno u njegovo shvatanje večnosti helenske misli (Mih. Đurić 1996: 247). Iako Dragiša M. Đurić tvrdi da dogmatičnost „nije karakteristika njegove filozofsko-naučne delatnosti nego samo kritično-realna dinamičnost u svemu što dela – što proživljuje kao istoričar mislilac“, Miloš Đurić, u osnovi, nije pisao problemski, niti kritičko-hermeneutički, već apodiktički. Mihailo Đurić je s pravom uočio da Miloš N. Đurić nije umeo da hermeneutički tumači grčke filozofske izvore: „Činilo mu se da su oni po sebi jasni i razumljivi, da govore sami od sebe, te da je dovoljno samo pozvati se na njih ili ih doslovno navesti. Nije ni pomišljao da se oko njih treba pomučiti, da ih treba tumačiti, da je neophodno uložiti ozbiljan misaoni napor u njihovo odgonetanje. Iz perspektive istorije književnosti, koja je uistinu bila njegov životni poziv, pa i okosnica čitavog njegovog naučnog rada u filozofiji, Miloš N. Đurić je nekritički apsolutizovao doksografski pristup filozofskim izvorima. Nije ni pokušavao da se doista udubi u shvatanja grčkih filozofa, da rekonstruiše i objasni ta shvatanja iz celine razvoja grčke filozofije, a kamoli da ispita njihovu eventualnu relevantnost za razmatranje naših savremenih filozofskih pitanja, sumnji i nedoumica“ (Mih. Đurić 1996: 247).

Miloš Đurić je pripadao svom vremenu i njegova filozofska shvatanja treba razumevati u kontekstu filozofskih shvatanja njegovih savremenika, a ne iz perspektive već unapred zamišljenog vanvremenog pojma filozofije, jer takav pristup preti da odbaci celu međuratnu filozofsku delatnost pošto nije bila dovoljno u duhu pojmovno-diskurzivnog načina mišljenja. Ali ako neko svesno želi da prevaziđe nivo racionalno-

diskurzivnog načina mišljenja, to je filozofski sasvim opravdano: „Neće biti samo logika i gnoseologija, čista nauka i aprioristička metoda, nego i vedar, nepomučen život i čista, nepomućena sreća. Neće biti samo φιλοσοφία, nego i prava σοφία“ (Đurić 1997e: 223). Iako je bio zastupnik intuicionizma, nije odbacivao logiku, niti se, kao neki njegovi filozofski savremenici između dva rata, sasvim predao spontanim asocijacijama. U Đurićevom mišljenju, međutim, postoji dvostrukost koja se ogleda u zastupanju iracionalizma i jasnog poštovanja zakona logičkog mišljenja.

Mihailo Đurić je s pravom ukazao da je znanje Miloša Đurića bilo „široko, mada ne uvek i pouzdano“, a reč „prodorna, mada ne uvek i odmerena“, „slikovita, mada ne uvek promišljena“ (Mih. Đurić 1996: 249). Njegova kritika je bespoštedna, kao što je to bila i kritika Branislava Petronijevića (1929): „U njegovim radovima su shvatanja grčkih filozofa samo manje ili više brižljivo sakupljena ili poređana kao biljke u kakvom herbarijumu, ali nisu uzeta u ozbiljno razmatranje, niti uopšte pojmovno i teorijski obrađena. Na taj način je njihova živa poruka okamenjena, pretvorena u mrtav sadržaj. [...] Priklonio se filologiji na štetu filozofije, potpuno je prevideo da filološki metod može biti izvanredno pomoćno sredstvo filozofskog istraživanja samo pod određenim uslovima. Bio je nepokolebljivo uveren da su reč i pojam čvrsto povezani, te da onaj koji razume grčki jezik već samim tim razume i grčku misao. Utoliko, može se reći da radovi Miloša N. Đurića iz istorije grčke filozofije nemaju veću filozofsku težinu, niti uopšte predstavljaju stvarni doprinos istoriji grčke filozofije“ (Mih. Đurić 1996: 247).

Miloš Đurić je izvorni spoj pesništva i mudrosti smatrao, međutim, osnovom filozofskog mišljenja. U tom smislu je i njegov prelaz sa predavanja filozofije na predavanje klasične filologije, iako uzrokovan spoljašnjim činiocima, imao dublji unutrašnji smisao osvetljavanja „još praiszornijih praisvora“ mišljenja. Đurić je tragao za „arheofilosofijom“ kao izvorom iracionalizma, gde je nalazio pravu mudrost (σοφία) koju je cenio više od racionalizma, pojmovnog mišljenja i ljubavi prema mudrosti (φιλοσοφία).

Boris Milosavljević
Balkanološki institut SANU

Izvori i literatura:

1. Neobjavljena arhivska gradja

UB – Univerzitetska biblioteka u Beogradu
LFMĐ – Lični fond Miloša N. Đurića
AJ – Arhiv Jugoslavije
Fond 100, Masonske lože u Jugoslaviji 1919–1941. (1872–1958)
VA – Vojni arhiv,
Fond Nedićeva arhiva

2. Objavljena arhivska gradja

„Idi za svojom iskrom i nećeš pogrešiti“. Lični fond Miloša N. Đurića u Univerzitetској biblioteci, [izložbu i publikaciju priredili Danica Filipović i Nikola Marković], Univerzitetска biblioteka „Svetozar Marković“, Beograd 2008.

Milan Jovanović Stoimirović (1998), „Miloš Đurić“ (1892–1967), *Portreti prema živim modelima*, pr. Stojan Trećakov, Vladimir Šovljanski, Matica srpska, Novi Sad: 93–94.

3. Radovi Miloša N. Đurića (1892–1967) (hronološki)

ID – Miloš N. Đurić, *Izabrana dela*, I–VI, ZUNS, Beograd 1996/7.

Đurić, Miloš N. (1997a), „Anri Bergzon ili filozofija stvaranja“, [*Misao*, V, 7, III (1921): 481–488; V, 8, III (1921): 574–583], u: *Kulturna istorija i rani filozofski spisi*, (dalje: KIRFS), ID II, ZUNS, Beograd 1997: 272–283.

Đurić, Miloš N. (1922), *Filozofija panhumanizma. Jedan pokušaj nove jugoslovenske sintagme*. Izdanje Knjižarnice Rajkovića i Čukovića, Štamparija „Davidović“ Pavlovića i druga, Dečanska 14, Beograd–Terazije.*

Đurić, Miloš N. (1997e), „Arheofilozofija kao izvor iracionalizma. Iz problema nove filozofije života“ [*Letopis Matice srpske*, XCIX, 305, sv. 1-2, (1925): 21–27], KIRFS, ID, II, ZUNS, Beograd: 219–223.

Đurić, Miloš N. (1997c), „Mit o Sunčevoj sestri ili poznato i nepoznato u mitskoj filozofiji“, [*Živa filozofija*, 1 (1925): 3–65], KIRFS, ID, II, ZUNS, Beograd: 144–172.

Đurić, Miloš N. (1997b), *Racionalizam u savremenoj nemačkoj filozofiji. Izlaganje i kritika*, [Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1928], KIRFS, ID, II, ZUNS, Beograd 1997: 285–380.

Đurić, Miloš N. (1997i), *Problemi filozofije kulture* [doktorska disertacija], [Izdanje Knjižarnice Rajkovića i Đukovića, Beograd 1929], KIRFS, ID, II, ZUNS, Beograd: 381–389.

Đurić, Miloš N. (1997d) = Miloš N. Đurić, „Hesiod i grčka filozofija“, [*Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, XV, sv. 8–10, Štamparija i knjigoveznica „Zora“, Beograd 1935], *Filozofski spisi*, ID III, ZUNS, Beograd 1997: 1–34.

Đurić, Miloš N. (1997f), „Smisao Svetosavlja“, [*Naša snaga*, I, 1 (1941), str. 65–68], KIRFS, ID, II, ZUNS, Beograd 1997: 269–271.

Đurić, Miloš N. (1997h), „Platonova akademija i njen politički rad“, [SANU. Posebna izdanja, knj. CCCXXXIV. Odeljenje literature i jezika, knjiga 11, Beograd 1960] *Filozofski spisi*, ID III, Beograd 1997: 251–412.

4. Tekstovi o Milošu Đuriću (hronološki)

Petronijević Branislav (1929), „Miloš Đurić: *Problemi filozofije kulture*“, u: *Misao* 31, 233/240: 177–180.

Korać Veljko (1966), „Priznanje našem velikom helenisti. Zbornik posvećen dr Milošu Đuriću“ *Politika* (13. novembar 1966): 18.

Korać, Veljko (1967) „Primer Miloša Đurića. Povodom smrti našeg velikog naučnika i humaniste“, *Politika*. Kulturni život (četvrtak 7. decembar 1967): 7.

Budimir, Milan (1967), „Širio je svoje čovekoljublje na sve koji su ga okruživali“, *Politika* (7. decembar 1967): 11.

S.O. (1967), „Jedno sećanje akademika Gustava Krkleca. Dr Miloš Đurić i krug mladih zagrebačkih pisaca“, *Politika* (nedelja, 17. decembar 1967), str. 18.

Đurić Mihailo (1996), „Reč na komemoraciji Milošu N. Đuriću održanoj 19. 2. 1968. u Srpskoj književnoj zadruzi“, u: Mihailo Đurić, „Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije“, *Filozofski godišnjak* 9): 243–250.

5. Ostala literatura (hronološki)

Đurić, Nikola T. (1908), *Radiša Pavlović, pripovijetka iz srpskog narodnog života*, [Ovo je delo nagradila Matica Srpska iz zadužbine Jovana Nake V. S. Miklušskog], Matica srpska, Novi Sad.

Đurić, Nikola T. (1911), *Trezvenost je ponos moj*, 3. popravljeno izd. Srpska štamparija, Zagreb. (objavljeno na ćirilici).

Dvorniković, Vladimir (1916), „Zašto se platonizam obično krivo razumjeva“, *Nastavni vjesnik*.

Bazala, Albert (1924), *Filozofijske studije*. 1. *Metalogički korijen filozofije*, Rad Jugosl. Akad. Knj. 229, Zagreb.

Đukić, Branislav (1963), [uz dopune i redakciju Mihaila Markovića, Mihaila Popovića, Radmile Šajković], „Istorijat Katedre za filozofiju“, u: *Sto godina Filozofskog fakulteta*, Narodna knjiga, Beograd.

Đurić, Mihailo (1968), *Humanizam kao politički ideal: ogled o grčkoj kulturi*, SKZ, Beograd.

Jeremić Dragan M. (1972) (u ime Udruženja književnika Srbije i Srpskog filozofskog društva), *Spomenica posvećena preminulom akademiku Milošu N. Đuriću*, urednik Vojislav Đurić, sekretar Odeljenja jezika i književnosti, SANU. Posebna izdanja. Knjiga CDLVII. Spomenica, knjiga 59, Beograd.

Jeger, Verner (1991), *Paideia. Oblikovanje grčkog čoveka*, [prvu knjigu prevela Olga Kostrešević, drugu i treću knjigu prevela Drinka Gojković], Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.

Medaković Dejan (2004), *Srbi u Zagrebu*, Prometej, Novi Sad.

Basta Danilo, „Akademik Mihailo Đurić (1925–2011)“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LIX, 2 (2011), str. 421–425.

Bondžić, Dragomir (2012), „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“, *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011*, Zagreb: 275–284.

Milosavljević, Boris (2012), „Uvod u 'Spor oko tumačenja srpske istorije' Kajice Milanova – Milanov, Nedeljković, Đilas“, u: Kajica Milanov, „Spor oko tumačenja srpske istorije“, *Istorija srpske filozofije II*, Evro-Giunti, Beograd: 314–331.

Slobodan Žunjić, *Istorija srpske filozofije*, ZUNS, 2014.

Boris Milosavljević

Miloš N. Đurić: Life and Philosophical Views
(*Summary*)

Important for understanding the philosophical views of Milos N. Djuric (1892–1967), apart from his writings, is to take into account his biography and to establish the facts of his life based on historical sources, particularly archival material and memoir notes left behind by his contemporaries. The central question as far as his intellectual evolution is concerned is the difference between his panhumanism in his youth and his later pedagogical work on ancient Greek philosophy. Although he was a proponent of intuitionism and a critic of neo-Kantianism, Djuric, unlike some of his philosophical contemporaries of the interwar period, did not reject logic or give himself completely over to spontaneous associations in his philosophical reflections. Djuric was a man of his times and his philosophical views should be understood in the context of contemporary philosophical thought.

KEYWORDS: “philosophy of panhumanism”, neo-Kantianism, intuitionism, logic, ethics, myth